

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7816905>

Ismoilova Fotima Baxriddinovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Filologiya fakulteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Badiiy adabiyotda har qaysi janr o'z o'rni, fayzi, ahamiyatiga ega. Lekin, hikoya janriga xos bo'lgan imkoniyatlar tufayli hamisha u nisbatan ko'p yaratiladi, ko'p e'lon qilinadi, binobarin, har bir milliy adabiyotning o'ziga xos kundalik nafasi, qadam olishi, mavqeyi hikoyada ko'proq namoyon bo'ladi.*

Key words: *umuminsoniy muammolar, inson qadri, ramziy ma'no, psixologik xarakter, tashqi qiyofa.*

XX asrning so'nggi yillarida adabiyotimizda paydo bo'lgan bir qator yozuvchilar borki, ular o'z asarlarining mohiyatida – erkin va faravon turmushni istagan, shunga amal qilishga ehtiyoj sezgan adiblar ko'zga tashlana boshladi va ular asarlarida inson qadri, qismati o'zgacha ruhda tasvirlandi.

Bu holat iste'dodli adib Xurshid Do'stmuhammad asarlarida o'zining yorqin ifodasi topdi. Jurnalist va yozuvchi Xurshid Do'stmuhammad (Xurshid Do'stmuhammedov) 1951-yil 8- yanvarda Toshkent shahrida tug'ilgan.

O'rta maktabni bitirgach, 1968-1973- yillarda Toshkent Davlat universiteti (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti)ning Jurnalistika fakultetida tahsil oladi.

Xurshid Do'stmuhammad yapon adibi Akutagava Ryunoskening «Rasyomon darvozasi» hikoyasini, Temur Po'latovning «Yetti huzur-halovat va qirq qayg'u-alam» romanini o'zbekchalashtirgan. Adibning dastlabki hikoyasi 1981- yili «Guliston» jurnalida, «Nigoh» nomli birinchi qissasi esa 1987- yili «Yoshlik» jurnalida e'lon qilingan. «Hovli etagidagi uy» nomli birinchi kitobi 1989- yili nashr etilgan. Shundan so'ng uning «Panoh», «Oromkursi», «So'roq», «Sof o'zbekcha qotillik», «Mahzuna», «Ibn Mug'anniy», «Yolg'izim – Siz», «Ko'z qorachig'idagi uy» asarlari e'lon qilinadi. Shuningdek, 1995- yilda «Jajman», 1996- yilda «Qazo bo'lgan namoz», 2000- yilda «Hijronim mingdir mening» qissa va hikoyalar to'plamlari, «Bozor» romani nashr etiladi.

Adibning «Jajman» (1995) kitobidan bir necha qissalari qatori «Mahzuna», «Jajman», «Ibn Mug'anniy», «Yolg'izim – siz», «Ko'z qorachig'idagi uy» singari hikoyalar ham joy olgan. «Bozor» romani, «Hijronim mingdir mening» va «Ozod iztirob quvonchlari» kitoblari uchun 2000- yilgi «Ofarin» mukofotiga sazovor bo'ldi. Badiiy adabiyotda har qaysi janr o'z o'rni, fayzi, ahamiyatiga ega. Lekin, hikoya janriga xos bo'lgan imkoniyatlar tufayli hamisha u nisbatan ko'p yaratiladi, ko'p e'lon qilinadi, binobarin, har bir milliy adabiyotning o'ziga xos kundalik nafasi, qadam olishi, mavqeyi hikoyada ko'proq namoyon bo'ladi. Xurshid Do'stmuhammadning «Beozor qushning qarg'ishi» (Toshkent, «Sharq», 2006) nomli kitobiga jamlangan hikoyalar, adibning o'zi ta'kidlaganidek, yaxshilik va yomonlik, mehr-oqibat va razolat, insoniylik va g'ayriodamiylik orasida kurashib, goh mag'lub, goh g'olib bo'layotgan

odamlar taqdiri, bir qism odamlar yaxshilik qilayotgan, yaratayotgan, bunyod etayotgan, yana bir qism odamlar buzayotgan, vayron qilayotgan dunyo haqida hikoya qiladi. Kitobdagi asosiy hikoyalar oddiy odamning murakkab hayoti, oddiy voqealarda inson taqdirini hal qiladigan ta'sirlar yashiringani, guvillab oqayotgan daryo yuzasida qalqib-qalqib oqayotgan gullar va xazonlarning bir paytlar olamga atir sochgani, kuni kechagina yashillanib bahor yomg'irlarida cho'milgani haqidagi xotiralarni bizga naql etadi. XX asrning 90-yillari o'zbek hikoyachiligi bo'yicha ilmiy-tadqiqot olib birgan G.Sattorova ham o'z ishida X.Do'stmuhammadning «Jajman» hikoyasini tahlil qilib, asarning ramziy ma'no-mohiyatini juda to'g'ri anglaydi. U yozadi: «X.Do'stmuhammadning «Jajman» hikoyasida Sharq falsafasining o'ziga xos talqini badiiy falsafiy ravishda mujassamlangan. Bu bilan yozuvchi muayyan tarixiy sharoitda, xususan, sho'ro tuzumi muhitida ildiz ota boshlagan millat tabiatidagi salbiy xususiyatlarni ko'rsatadi. Nafs orqasidan kelishi mumkin bo'lgan falokatlardan bizni ogohlantiradi.

Ko'rinadiki, X.Do'stmuhammad mazkur hikoyada inson shaxsinig fe'lidagi noqisliklar uchun kurashish, ulardan imkon qadar qutulish kabi umuminsoniy muammolar xususida qayg'uradi. Hikoyada ramziy tarzda aytilmoqchi bo'lgan axloqiy-falsafiy ma'no ancha teran. Axir qaltis bir qadam, nojo'ya bir og'iz so'z, noma'qul bir harakat, nafsni jilovlay olmaslik insonlik maqomini barbod etishi hech gap emas. Odamning o'zi cheksiz bir olam, uning hissiy-fikriy dunyosini anglab, oxiriga yetib bo'lmaydi. Odam avvalo, o'zini o'zi anglab bilmog'i, o'z ko'nglini tushunib yetmog'i, nafsini jilovlay bilmog'i lozim. Adib hikoyasidagi Bozor-hayot, Jajman-nafs ma'nosida talqin qilinib, hikoyaning estetik ta'sirini ancha oshirgan. Lekin shuni ham e'tirof etish lozimki, Asqad Muxtor ta'kidlaganidek, «Chinakam badiiy asar hamma vaqt javobsiz savoldir. Bordi-yu adib unda biror muammo ko'targan bo'lsa ham bu amalda hal qilib bo'lmaydigan muammodir.

Asarda personajning kelib chiqishi, faoliyati, psixologik xarakteri, ichki kechinmalari, xulq-atvori, idroki, qobiliyati, tashqi qiyofasi va boshqalar haqidagi psixologik ma'lumot-muallifning psixologik tavsifidir. Personajlarning psixologik nutqiy xarakteristikasi qahramon obrazi ichki dunyosini ochishning muhim vositasi. Nutqiy xarakteristikaning, odatda, quyidagi turlari keng qo'llaniladi:

A) personajlar o'z-o'zini xarakterlaydi.

B) bir personaj ikkinchi bir personajni xarakterlaydi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bugungi hikoyachiligimizdagi muhim fazilatlardan biri-bu shirin yolg'ondan uzoqlashib, hayotning konkret va real muammolari xususida mushohadakorlikka berilganida ko'zga tashlanadi. Xususan, adabiyotimiz uzoq yillar umumxalq baxt-saodati haqidagi va'dalar girdobida kuymalanib, aldanib yashadi. Bugun esa, u o'z rivoji uchun yangiyangi manbalar izlayapti, topayapti. Bu esa o'zligini tanib, bilib borayotgan, erkin va sog'lom fikrlovchi, siyosatlashmagan individual qahramonlar obrazlarini yaratishga intilishdir. Keyingi paytda voqea-hodisalarning «qon bosimini» kayfiyat va nafas olishini, yurak urishini odamlarning tafakkur madaniyati bilan bog'liq ravishda aks ettirish realistik ifoda psixologizmning kuchayishin ta'minlagan» badiiy omil ekanligini adiblarimiz chuqur anglab yetdilar. Shuning uchun ham ma'naviy-axloqiy ziddiyatlar hozirgi hikoyachiligimiz mevarini tashkil etmoqda. Bu narsa adiblarimizning butkul diqqat-e'tibori, badiiy nigohi shaxs ruhoniyyatiga, inson qalbiga-bekaron ko'ngilga ko'chganligidan dalolat beradi shundan kelib chiqib aytilish mumkinki, inson qalbi adabiyotning katta doshqozoniga

aylandi. Inson ko‘nglida kechayotgan bo‘ronlar, bo‘hronlar, to‘fonlar, tahlili orqali jamiyat tartiblariga, voqelik jarayonlariga, odamlararo muloqot oqibatlariga munosabat bildirish, ularni badiiy-estetik baholash hozirgi hikoyachiligimizdagi yetakchi tamoyillardan hisoblanadi. Zero, shaxsni ijtimoiy-psixologik yo‘nalishda tahlil qilish badiiy-estetik tadqiqotchilikning muhim xususiyatlaridan biriga aylandi. O‘zbek hikoyachiligi tarixida qishloq kishilari hayoti ko‘p bor qalamga olingan.

Qishloq ahlining ma‘naviy dunyosiga, axloqiy jihatlariga bir nuqtai nazar T.Mahmudov hikoyalari o‘zgacha yorug‘lik bag‘ishlaydi. Bu tuyg‘ular, kechinmalar qiyofasini gavdalanitirish va hissiyotlar hayotini ko‘rsatish orqali psixologik sharoit yaratish, demakdir. Eng muhimi ana shu badiiy nigoh orqali anglangan hayot haqiqatlari, ko‘rgulik ko‘chalaridan ilg‘angan yorug‘ va qorong‘u lahzalar haqida o‘quvchi bilan sidqidildan suhbatlashadi. Bizni ham o‘zi ko‘ra olgan ruhiy dunyo realliklariga oshno etadi. Sevinchlari-yu dardi-alamlariga o‘ksik va alamlı yig‘isi hech bir o‘quvchini befarq qoldirmaydi. U qadrini o‘zi oyoqosti qilgani uchun, oriyatini o‘z qo‘llari bilan sindirgani uchun, o‘zini o‘zi tiriklay o‘ldirib, go‘rga tiqib o‘tirgani uchun kim aybdor.

Hikoyadagi kosa-tagida nim kosa tarzida aytilmoqchi bo‘lgan axloqiyfalsafiy ma‘no ancha teran. Qaltis bir qadam, nojo‘ya bir og‘iz so‘z, noma‘lum bir kor-hol odamlı maqomini barbod etishi hech gap emas ekan. Adibning aksar hikoyalaridagi shafqatsiz realistik ifoda orqali yuzaga chiqadigan fojeiy ohang yuraklarnı zirqiratib yuboradi. Oqibat va xiyonat, mehr va shafqatsizlik, yaxshilik va riyo, olijanoblik va munofiqlik singari boqiy masalalar turli xil hayotiy muhit va sharoitlardagi taqdirlar orqali badiiy idrok etiladi. «Terak» hikoyasidagi Huri xola bilan Ortig‘alining qo‘shnichilik munosabatlarini oling. Huri xola yolg‘iz beva kampir. Olis shahardagi o‘g‘li o‘qishni tugatib kelsa, unga atab imorat solish, uylash niyatida keng hovlisini gir aylantirib terak qadab chiqadi. Hash-pash deguncha teraklar sarrov va to‘singa yaraydigan bo‘lib qoladi. Katta kuyovi kelib yiqitib ketgan teraklarnı arralab saranjomlashda Huri xolaning qo‘li kalta. «Huri xola soyning narigi tomonidagi qo‘shnisiga bir og‘iz gapirmasdan ustachilik qo‘lidan keladigan, tesha, bolta deysizmi, arra bosqon deysizmi, hamma buyumlari taxt turadigan Ortig‘ali soydan o‘tib, Huri xolaga arra tortishib yuboradi» Adib hikoyalari odam olasi ichida degan falsafa mohiyatini ochishga qaratilgandek, odamlar ko‘nglidagi rahmon bilan shaytonni ko‘rsatayotgandek va ayniqsa, ajinalarning afti-angorini chizayotgandek tuyuladi. Zero, mavridi kelib, odam ichidagi ezgu kuch g‘olib kelsa, ojiz asnolarida esa yovuz kuch ustunlik qilarkan. Demak, tuyg‘ular shaklidagi yorug‘ligu qorong‘ulik odamlarning ichida ham yashar ekan. Bu narsa esa odamning xayrli amallari yoxud noqis qadam olishlarida ko‘proq o‘zligini namoyon etarkan.

FOYALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xurshid Do'stmuhammad hikoyalari romanlari. Tarjimai holi ijodi
<https://ilmlar.uz/xurshid-dostmuhammad-hikoyalari-tarjimai-holi/>
2. Xurshid Do'stmuhammad. Fikr shoirining hikoyalari | Xurshid Davron kutubxonasi
<https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/xurshid-dostmuhammad-fikr-shoirining-hikoyalari.html>
3. Xurshid Do'stmuhammad prozasining poetikasi - Adabiyot - Diplom ishlar

4. <https://arxiv.uz/uz/documents/diplom-ishlar/adabiyot/xurshid-do-stmuhammad-prozasining-poetikasi>